

DAGMARA MARYN-STACHURSKA

Uniwersytet Gdański, Zakład Języka Polskiego

ORCID: 0000-0002-5305-2985

„Czy to *stosowne*?” O cechach składniowych i semantycznych jednostek *stosowny* i *stosownie*

1. Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza składniowa i semantyczna wyrażen *stosowny* i *stosownie*. Stawiam hipotezę o istnieniu więcej niż jednej jednostki opartej na poszczególnych ciągach. Powyższy sąd będę starała się zweryfikować, odwołując się do cech gramatycznych i bezpośredniego kontekstu leksykalnego badanych wyrażen. Zadam ponadto pytanie o kwalifikację gramatyczną wyróżnionych jednostek, o poziom języka, na jakim operują.

Do refleksji nad istnieniem więcej niż jednej jednostki o kształcie wspomnianego przymiotnika i przysłówka skłaniają mnie ustalenia dokonane przez Macieja Grochowskiego odnośnie do leksykalnych wykładników odpowiedniości – wyrażen *odpowiedni* i *odpowiednio* (Grochowski, 2017). Obiekty językowe, które stanowiły przedmiot rozważań uczonego, należą, z jednej strony, do klasy przymiotników i przysłówek, z drugiej – reprezentują wyrażenia metatekstowe. Wyróżnione przez Grochowskiego jednostki z nieprzedmiotowego poziomu języka są reprezentantami nierozpoznanej i niezbadanej w wystarczającym stopniu klasy wyrażen, które mimo typowej dla przymiotnika i przysłówka postaci odnoszą się do mówiącego i do treści samego wypowiedzenia.

Zgodnie z klasyfikacją syntaktyczną motywowaną semantycznie autorstwa Jadwigi Wajszczuk przymiotniki i przysłówki są jednostkami autosyntagmatycznymi, co oznacza, że otwierają pozycję nacechowaną gramatycznie. Wyrażenia tej klasy są zdolne do wchodzenia w związki składniowe z wyrażeniami o określonych cechach formalnych i semantycznych, tworząc z nimi syntagmy (Wajszczuk, 2010, s. 27–28). Przymiotniki wchodzą w dwustronną relację semantyczną z rzeczownikiem, przysłówki natomiast otwierają pozycję dla czasownika. Metaprzymiotniki i metaprzysłówki zostały dotychczas opisane tylko częściowo w literaturze przedmiotu. Ta grupa jednostek stanowi

jednak przedmiot zainteresowań językoznawców i można się spodziewać, że doczeka się niedługo większego opracowania. Wystarczy wspomnieć choćby prace: Magdaleny Danielewiczowej (2007, 2009, 2012a,b), Macieja Grochowskiego (2003, 2008, 2017, 2018, 2020), Jadwigi Wajszczuk (2005), Dągmary Maryn-Stachurskiej (2009, 2010, 2011, 2019, 2020).

Jednostki stanowiące pary homonimiczne występują np. w kontekstach takich, jak:

(1) *Będę w pracy o normalnej porze.*

(2) *Z Piotra to normalny oszust.*

W wypowiedzeniu (1) *normalny* jest przymiotnikiem, w (2) operatorem metapredykatywnym o kształcie przymiotnika (por. Maryn-Stachurska, 2019). Podobnie należy klasyfikować wyrażenie *zwyczajny* w zdaniach:

(3) *Ania to zwyczajna dziewczyna, nie jakaś wyjątkowa piękność.*

(4) *Moim zdaniem takie zachowanie to zwyczajna głupota.*

Taka homonimia jednostek mających kształt przymiotnika i przysłówka nie jest, jak wspominałam, zjawiskiem izolowanym, ale dotyczy serii wyrażen, np.: *odpowiedni – odpowiednio* (por. Grochowski, 2017), *właściwy – właściwie* (por. Maryn-Stachurska, 2020), *regularny – regularnie* (por. Maryn-Stachurska, 2011). W poniższym artykule analizie poddana zostanie para *stosowny – stosownie*, ukazana w opozycji do jednostek w formie *odpowiedni – odpowiednio*.

1.1. Opis właściwości składniowych i semantycznych interesującego mnie wyrażenia zaczne od przyjrzenia się charakterystykom zamieszczonym w wybranych słownikach współczesnej polszczyzny. Większość dzieł leksykografii polskiej traktuje wyrażenie *stosowny* jako jednoznaczne, uznając je za przymiotnik. W definicjach pojawiają się bliskoznaczniki opisywanego wyrażenia: *odpowiedni, właściwy* (SJPD, SJPSz, USJP, SJPDun, PSWP). Opisy przytoczonych dwóch przymiotników są tworzone na zasadzie wzajemnych odniesień, co prowadzi de facto do błędnego koła w definiowaniu. W SJPD, w SJPSz i w USJP czytamy, że *stosowny* to ‘taki, który najlepiej się nadaje, pasuje do czegoś, odpowiada czemuś, odpowiedni, właściwy’. Charakterystyki przymiotnika *stosowny* zawarte w ISJP i WSJP PAN wolne są od ciągów wyliczeniowych. WSJP PAN definiuje wyrażenie *stosowny* za pomocą formuły: ‘taki, jaki powinien być w danej sytuacji’. ISJP stwierdza natomiast, że ‘coś, co jest stosowne w jakiejś sytuacji, jest takie, jak wymaga ta sytuacja’. Zaproponowane w słownikach definicje, choć rozczłonkowane formalnie, nie są satysfakcjonujące z punktu widzenia badacza-semantyka. Wyrażenia uznane za bliskoznaczniki interesującego nas przymiotnika są w większości słowników, nie wyłączając WSJP PAN, charakteryzowane za pomocą niemal identycznych definicji, co stanowi niestety częstą praktykę leksykograficzną. Choć żaden z przytoczonych słowników nie wyróżnia więcej niż jednej jednostki o kształcie *stosowny*, przykłady będące ilustracją słownikowych charakterystyk sugerują zasadność

takiego rozróżnienia. Grochowski w rozważaniach na temat leksykalnych wykładników odpowiedniości (Grochowski, 2017) wyodrębnił przymiotnik *odpowiedni1* i meta-przymiotnik *odpowiedni2* oraz przysłówek *odpowiednio1*, operator metapredykatywny *odpowiednio2*, a także operator metatekstowy *odpowiednio3*. Skoro słowniki języka polskiego opisują jednostki *odpowiedni / odpowiednio* jako bliskoznaczniki ciągów *stosowny / stosownie*, zasadne wydaje się pytanie, czy również w wypadku tej pary leksemów można wyodrębnić jednostki homonimiczne reprezentujące odpowiednio poziom przedmiotowy i poziom meta. Do rozpoznania jednostek o odmiennym statusie służyć będą kryteria zaproponowane przez Magdalenę Danielewiczową (2012, s. 81–82). Ocenie poddane zostanie:

- powiązanie danego wyrażenia z niekontrastywnym akcentem zdaniowym,
 - miejsce systemowo przewidziane dla badanego słowa w porządku linearnym wypowiedzenia,
 - zdolność do podlegania lub niepodlegania kategorii stopnia przez możliwość lub brak możliwości tworzenia komparatywu i superlatywu,
 - zakres łączliwości semantyczno-składniowej ze szczególnym uwzględnieniem możliwości wchodzenia w związki z wyrażeniami zaprzeczonymi, a także tworzenia konstrukcji szeregowych z odpowiednimi jednostkami z przedmiotowego poziomu języka,
 - możliwość użycia w kontekście, w którym występuje jednostka o tym samym kształcie.
- Określeniem własności postulowanych jednostek na podstawie przytoczonych kryteriów zajmę się w dalszej części tekstu.

1.2. W tekstach współczesnego języka polskiego interesujące mnie ciągi graficzne występują w następujących typach kontekstów¹:

- (5) *Wybrała strój stosowny dla malca.*
- (6) *Izaura przybrała wyraz twarzy stosowny do tego pytania.*
- (7) *Poczekawszy na stosowny moment, zaczął przemawiać.*
- (8) *W świetle prawa każdy może zakończyć życie w sposób, jaki uzna za stosowny.*
- (9) *Wuj, tytuł mało dla niego stosowny, familiarność taka wręcz mu uwłacza.*
- (10) *Jest kulturalna, zachowuje się stosownie w każdej sytuacji.*
- (11) *Jan, który jest człowiekiem inteligentnym, zareagował natychmiast i stosownie.*
- (12) *Prokuratura przychyliła się do wniosku i wydała stosowne postanowienie.*
- (13) *Przed zawarciem związku małżeńskiego trzeba przygotować stosowne dokumenty.*

¹ Przykłady pochodzą z NKJP i słowników współczesnego języka polskiego.

W kontekstach (5) – (11) pojawia się przymiotnik *stosowny1* i przysłówek *stosownie1*. W zdaniach (12) – (13) mamy do czynienia z metaprzymiotnikiem *stosowny2*.

Wyrażenie *stosowny* pojawiające się w kontekstach (5) – (11) to niewątpliwie jednostka z przedmiotowego poziomu języka (*stosowny1*). Pozycja adnominalna jest pozycją, którą jednostka ta zajmuje najchętniej. Nie wyklucza to jednak użycia przymiotnika *stosowny1* orzecznikowo.

Informacje składniowe dotyczące wyrażenia *stosowny1*, pojawiające się w niektórych słownikach języka polskiego, wskazują, że wyraz ten wpisuje się w schematy syntaktyczne *coś (jest) stosowne do + Gen.* (por. *miejsce stosowne do pozycji społecznej*), *coś (jest) stosowne dla + Gen.* (*strój stosowny dla dziecka*), *coś jest stosowne + na* (*danie stosowne na upał*). WSJP PWN podaje jedynie dwa pierwsze schematy składniowe, nie informuje o prawostronnej łączliwości z przyimkiem *na*. Mimo podawania informacji składniowej opisy słownikowe nie dają odpowiedzi na pytanie, jakie klasy jednostek łączą się z poszczególnymi przyimkami, z jakimi ograniczeniami w tym zakresie możemy mieć do czynienia.

W przedstawione schematy składniowe wpisuje się również przymiotnik *odpowiedni1*. Nie przesądza to jednak o identycznej łączliwości obydwu przymiotników. Interesujące z punktu widzenia poszukiwań ograniczeń selekcyjnych nałożonych na wyrażenia występujące w pozycji otwieranej przez przymiotnik *stosowny1* dla frazy nominalnej może okazać się porównanie możliwych połączeń, w jakie wchodzi *stosowny1* z kolokacjami realizowanymi przez przymiotniki o pokrewnym znaczeniu, np. wspomniany *odpowiedni1*.

Zróznicowanie łączliwości zarówno składniowej, jak i leksykalnej przymiotnika *stosowny1* ukazuje seria zdań², w których użyta została owa jednostka:

- (14) *To był stosowny / odpowiedni dla mnie klient.*
- (15) *Chłopiec zauważył, że nad głową każdego maga znajduje się emblemat stosowny / odpowiedni dla jego profesji.*
- (16) *Miał na sobie czarny kombinezon, stosowny / odpowiedni dla komandosa.*
- (17) *Sposób wypowiedzi był stosowny / odpowiedni dla tego tematu.*
- (18) *Przypowieść zawierała moral stosowny / odpowiedni do sytuacji.*
- (19) *Michał musiał od męża sąsiadki pożyczyć strój, stosowny / odpowiedni do uroczystości.*
- (20) *Nie był pewien, czy dama zna ten język, ale wydał mu się w tej chwili bardziej stosowny / odpowiedni do przeprosin niż angielski.*
- (21) *Ubrał się w stosowny / odpowiedni na tak ciepłą porę komplet z pięknie barwionego na kolor głębokiego granatu jedwabiu.*
- (22) *Czy może mi pani wskazać perfumy stosowne / odpowiednie na tę okazję?*

² Przykłady pochodzą z NKJP.

Jak pokazują przytoczone konteksty, przymiotnik *stosowny1* (podobnie jak przymiotnik *odpowiedni1*) jako określenie rzeczownika w grupie nominalnej może występować wobec niego w antypozycji (por. (14) i (21)), jak i w postpozycji. Analogicznie do jednostki *odpowiedni* (*odpowiedni1*) wyrażenie *stosowny1* może orzekać o przedmiocie (może nazywać rzeczy, jak i osoby) lub stanie rzeczy (orzekać można również o zdarzeniach). Odniesienie osobowe wydaje się jednak dla tej jednostki wtórne. W słownikach i NKJP można znaleźć niewiele przykładów potwierdzających taką referencję.

Jednostka *stosowny1*, tak jak przymiotnik *odpowiedni1*, jest predykatem dwuargumentowym. Choć pozycja orzecznikowa jest dla przymiotnika *stosowny1* rzadsza niż pozycja przy rzeczowniku, to właśnie ta pozycja pozwala na pewne obserwacje dotyczące jego znaczenia. W pozycji pierwszego argumentu predykatu *stosowny1* może wystąpić zarówno argument przedmiotowy, jak i nieprzedmiotowy. Drugi argument predykatu jest argumentem nieprzedmiotowym. Przyjmuję za Maciejem Grochowskim, że „jeżeli pozycję pierwszego argumentu zajmuje wyrażenie nazywające stan rzeczy, a więc konstytuujące odrębną strukturę predykatowo-argumentową, to ono również ma swoje odniesienie przedmiotowe, które powinno być brane pod uwagę w analizie przymiotnika” (Grochowski, 2017, s. 4), por. np.:

(23) *Twoje zachowanie było stosowne do sytuacji* ‘to, jak się zachowałeś, było stosowne w danej sytuacji’.

Przymyki, z którymi interesujący nas przymiotnik wchodzi w prawostronną relację, występują w konstrukcjach komunikujących cel (zob. Grochowski, 1980, 2017). Wyrażenie w pozycji drugiego argumentu implikuje więc pojęcie celu, przeznaczenia tego, co jest komunikowane przez rzeczownik zajmujący pozycję argumentu pierwszego. Jak podkreśla Grochowski, tezę o istnieniu takiego składnika semantycznego potwierdza możliwość transformacji wyrażenia realizującego pozycję drugiego argumentu na konstrukcje typu *żeby*³, por.

(24) *Miała stosowne kwalifikacje do tej pracy / Miała stosowne kwalifikacje, żeby wykonywać tę pracę.*

(25) *Nadeszła stosowna chwila na poproszenie Anny o rękę. / Nadeszła stosowna chwila, żeby poprosić Annę o rękę.*

Określiliśmy rodzaj drugiego argumentu implikowanego przez badany predykat. Zastanówmy się zatem, jakie rzeczowniki mogą wchodzić na pozycję argumentu pierwszego, jakie ograniczenia semantyczne są na nie nałożone. Jak podaje WSJP PAN, *stosowny* może być *czas*, *dystans*, *fragment* (np. książki), *materiał*, *moment*, *strój*, ale także *stosowna chwila*, *pora*, *okazja*, *stosowne badania*, *czynności*. Dystrybucja przymiotnika

³ Na możliwość dokonania takich transformacji wskazywał M. Grochowski, w dogłębnej analizie semantycznej i składniowej przymiotnika *odpowiedni* (Grochowski, 2017, s. 5)

*stosowny*1 wydaje się więc szeroka. Poszukiwanie tego, czemu z całą pewnością nie można byłoby przypisać predykatu *stosowny*1, nie jest prostym zadaniem. Wydaje się, że w pozycji pierwszego argumentu badanego predykatu nie mogą stać rzeczowniki odnoszące się do zdarzeń, które kłócą się niejako z pojęciem celowości, np. zjawiska atmosferyczne, por. **stosowna burza* (przy założeniu, że ktoś nie wywołał jej celowo). Z całą pewnością można natomiast stwierdzić, że przymiotnik *stosowny* jest to jednostka, która pojawia się w szczególności w języku pisanym (potwierdzają to zresztą przykłady zaczerpnięte z opisów słownikowych i z NKJP). Przymiotnika *stosowny*1 używa się „w sytuacji oficjalnej bądź takiej, w której nadawca chce popisać się erudycją, podnieść rejestr stylistyczny wypowiedzi” (zob. zasady użycia kwalifikatorów we wstępie do WSJP PAN). *Stosowny*1 nie pojawi się więc w tekstach nacechowanych potocznie. Słowniki opatrują ów przymiotnik kwalifikatorem *książkowy*. Ciekawe wnioski dotyczące łączliwości przymiotnika *stosowny*1 płyną z definicji zawartej w „Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny” Haliny Zgółkowej, gdzie *stosowny* to ‘taki, który jest właściwy, pasuje do określonej sytuacji, zgodny z przyjętymi, uznawanymi ogólnie normami, spełniający określone warunki’. Jest to jedyny słownik, w którym w znaczeniu predykatu *stosowny* wpisuje się odwołanie do pojęcia normy, co zapewne pokrywa się z potocznym poczuciem, że *stosowne* jest to, co owej przyjętej normy, najczęściej obyczajowej, nie łamie. Norma może być jednak zrelatywizowana do indywidualnych ocen i gustów mówiącego. Połączenia wyrazowe egzemplifikujące użycie przymiotnika potwierdzają tę intuicję, że *stosowność* prymarnie kojarzy się właśnie z zachowaniem, lecz niekoniecznie językowym (por. np. *stosowny ubiór, strój* (do wieku, do okoliczności), *stosowne postępowanie, stosowna kara, stosowna pora* (np. na odwiedzenie znajomych), *stosowne pytanie, uwaga, spostrzeżenie, kwalifikacje*, ale także *stosowny żart, stosowne odezwanie się*) (Zgółkowa, 2003).

2. Pochylmy się nad znaczeniem przymiotnika *stosowny*1, odwołując się do przytoczonych wyżej propozycji definicyjnych. Spośród przywołanych charakterystyk słownikowych na szczególną uwagę zasługują dwie z nich. Jak już wspomniano, WSJP definiuje wyrażenie *stosowny* za pomocą formuły: ‘taki, jaki powinien być w danej sytuacji’. ISJP stwierdza natomiast, że ‘coś, co jest *stosowne* w jakiejś sytuacji, jest takie, jak wymaga ta sytuacja’. Jeśli określamy coś lub kogoś za pomocą przymiotnika *stosowny*, odnosimy się do konkretnej sytuacji, w której coś (lub ktoś) ma właściwość w danych okolicznościach oczekiwaną. Coś (lub ktoś) nie może być inne w danej sytuacji (z punktu widzenia jakiejś cechy, która jest podstawą oceny czegoś jako *stosowne* lub nie). Przykładowo: możliwe jest, by dwa zupełnie różne pod pewnymi względami (mające inny kolor, wykonane z innego materiału) stroje na równi oceniać jako *stosowne* w danej sytuacji, ze względu na fakt posiadania owej wspólnej cechy (zespołu cech) wystarczającej do przypisania predykatu *stosowny*. Stroje te zakrywają na przykład części ciała, które chcielibyśmy, żeby zakrywały, i z punktu widzenia tej właściwości oceniane są jako *stosowne*:

Pierwszy z przytoczonych słowników definiuje badaną jednostkę za pomocą pojęcia *powinności*, które to pojęcie jest leksykalnym wykładnikiem modalności deontycznej⁴. Modalność ta odnosi się do świata norm i ocen. Zasadne wydaje się więc pytanie, czy przymiotnik *stosowny*, podobnie jak czasownik *powinien*, zawiera w strukturze semantycznej element oceny.

Funkcję oceniającą wyrażen można potwierdzić, stosując zaproponowany przez Mariolę Wołk (2018) test sprzecznościowy, por.:

(26) **To było złe / okropne, ale ja tego nie oceniam.*

(27) *To męczyzna, ale ja go nie oceniam.*

(28) **To stosowny (niestosowny) strój na tę okazję, ale ja tego nie oceniam.*

W zdaniu (26) użyto wyrażenia oceniające, a w zdaniu (27) neutralne z punktu widzenia wartościowania. Zdanie (27) – akceptowalne w określonym kontekście – stoi w ewidentnym kontraście ze zdaniem (28), które bez wątplenia należy uznać za nieakceptowalne. Nasuwa się jednak pytanie, czy nieakceptowalność wypowiedzenia jest wynikiem kolizji, jaka zachodzi pomiędzy przymiotnikiem *stosowny*, który jest predykatem oceniającym, czy ewentualna ocena wpisana jest we właściwości bezpośredniego kontekstu jednostki, i to powoduje, że próba zanegowania komponentu oceny daje układy sprzeczne. Rzeczownik *strój* nie jest wyrażeniem, które implikuje pojęcie oceny (jak np. wyrazy *zdrada*, *donosicielstwo*). Może jednak współtworzyć grupę nominalną z przymiotnikiem, w którego strukturze znaczeniowej taki element oceny występuje, np. *ładny / brzydki strój* czy właśnie *stosowny / niestosowny strój*.

Przyjrzyjmy się jeszcze dewiacyjnym układom:

(29) **To (nie)stosowne zachowanie, ale ja tego nie oceniam.*

(30) **To (nie)stosowne słowa w takiej sytuacji, ale ja tego nie oceniam.*

W zdaniu (29) w bezpośrednim kontekście wyrażenia *(nie)stosowny* występuje rzeczownik *zachowanie*, która to jednostka często uwikłana jest w konteksty oceniające. Zachowanie, jako pewien ‘sposób postępowania w jakiejś sytuacji’ (WSJP PAN), bywa określane za pomocą wyrażen nazywających ocenianie (*dobrze / złe*) lub wyrażen, które taką ocenę implikują (ocena stanowi komponent definicyjny słowa), np. *właściwe / niewłaściwe* (zachowanie) czy właśnie *stosowne* lub *niestosowne* (zachowanie).

To, co podlega ocenie wartościującej, może być uznane za dobre lub złe ze względu na jakieś okoliczności. Osoby, przedmioty, zdarzenia mogą być wartościowane ze względu na przysługujące im cechy. Wartościowanie to może mieć charakter subiektywny (coś

⁴ Warto w tym miejscu wspomnieć, że wyrażenie *odpowiedni* uznawane w słownikach języka polskiego za bliskoznacznik przymiotnika *stosowny* Zuzanna Topolińska zalicza do operatorów modyfikacji modalnej i wyjaśnia za pomocą formuły ‘*taki jak byśmy chcieli, żeby był x w okolicznościach a?*’ (Topolińska, 1983a, s. 195).

jest dobre dla mnie) i obiektywny (coś jest dobre dla ogółu, zgodne z normami moralnymi, obyczajowymi, prawnymi itp.).

Powróćmy na chwilę do definicji przymiotnika *stosowny* zaczerpniętej z ISJP, a opartej na odwołaniu do pojęcia *powinności*, w które wpisany jest bez wątplenia element oceny. Spełnienie *powinności* jest wartościowane dodatnio, a tym, co odróżnia w istotnym stopniu *powinność* od obowiązku (wyrażanego przez czasownik *musieć*), jest różnica w ocenie skutku, jakie wywoła niespełnienie obowiązku i *powinności*. W *powinności* nie wskazuje się *explicite* na skutki, jakie wywoła jej niedopełnienie. Podkreśla się natomiast pozytywny rezultat wykonania tego, co jest *powinnością* ('jeśli stanie się to, co nazywa następujący czasownik, będzie to dobre lub korzystne' WSJP). Jeśli ktoś natomiast nie wykona tego, co musi zrobić, spowoduje negatywne skutki dla kogoś, kto takim obowiązkiem jest objęty, lub dla kogoś innego (por. Wierzbicka, 1969; Jędrzejko, 1987; Maryn-Stachurska, 2020).

Jeśli przyjmiemy, że w strukturę semantyczną czasownika *powinien* wpisana jest ocena pozytywna, musi być ona również wpisana w strukturę semantyczną interesującego nas przymiotnika, podobnie zresztą jak w strukturę przymiotnika *odpowiedni* i *właściwy*. Przypisując czemuś (rzadziej komuś) cechę bycia *stosownym* (w danych okolicznościach), dokonujemy zatem dodatniego wartościowania skutków, jakie wywołał wybór tego, czemu przypisaliśmy ową cechę. Wybór ów dokonywany jest ze względu na konkretny cel, przeznaczenie tego, co ma ową cechę. Każdy inny wybór w danych okolicznościach, ze względu na określone cechy, byłby zły. Jeśli to, czemu chcemy przypisać predykat *stosowny* nie posiada owej cechy (zespołu cech), musi zostać odrzucone. Nie jest wykluczone przypisanie predykatu *stosowny* więcej niż jednemu obiektowi. Może być oczywiście kilka *stosownych* wyborów, a z tych *stosownych* jedno lepsze (*stosowniejsze*) lub w ogóle najlepsze (*najstosowniejsze*) – pod warunkiem, że to, co każdorazowo określane jest jako *stosowne*, posiada cechę (zespół cech) oczekiwaną. Kolizja sensów zajdzie między wyrażeniami przeciwstawnymi z punktu widzenia posiadania (lub nie) owej właściwości, por.:

(31) *Wiedziałem, że nadszedł stosowny moment, by poprosić Annę o rękę.*

(Wiedziałem, że nadszedł *stosowny* moment, by poprosić Annę o rękę. Inny moment, ze względu na określone cechy, byłby zły).

(32) *Strój, jaki Patrycja zaprezentowała na promocji jej najnowszej książki, wydawał się stosowny do sytuacji.*

(Strój, jaki Patrycja zaprezentowała na promocji jej najnowszej książki, wydawał się *stosowny* do sytuacji. Inny strój, ze względu na określone cechy, byłby zły).

Oczywiście wśród tego, co spełnia wystarczające warunki, by orzec predykat *stosowny*, można wyróżnić to, co jest mniej lub bardziej *stosowne*, np. moment bardziej lub mniej *stosowny* na zrobienie czegoś (pod pewnymi względami lepszy lub gorszy).

2.1. Przynależność jednostki *stosowny1* do klasy przymiotników nie budzi żadnych wątpliwości. Paradigmat tego przymiotnika nie wykazuje defektywizmów, na które wskazywała Danielewiczowa (2007) w swoim opisie tzw. przymiotników-nieprzymiotników. Ustaliliśmy, że przymiotnik *stosowny1* najczęściej występuje w pozycji adnominalnej, co nie wyklucza możliwości zajmowania przez niego pozycji predykatywnej, typowej dla przymiotnika. Przyjmuje na siebie niekontrastywny akcent zdaniowy. Jak typowe przymiotniki może być zanegowany w zwykły sposób. Jako jednostka znajdująca się w zasięgu negacji jest jednostką prymarnie rematyczną (może wchodzić w skład części rematycznej lub stanowić samodzielnie remat), por. np.:

(33) *Zachowała się stosownie do sytuacji, a nie niewłaściwie.*

(34) *Był to stosowny moment, by pomyśleć o zmianie pracy, a nie, jak mogłoby się wydawać, niewłaściwy.*

Przymiotnik ten może być zanegowany w zwykły sposób za pomocą *nie*, por.:

(35) *Zachowywał się bardzo niestosownie.*

Wśród innych cech badanej jednostki wskazujących na jej przynależność do przedmiotowego poziomu języka należy wymienić możliwość występowania przymiotnika *stosowny* w szeregu z innymi przymiotnikami, por.:

(36) *Otrzymał pełne, staranne, stosowne dla konserwatysty wykształcenie.*

Przymiotnik *stosowny* może zostać dookreślony przez inny predykat. Jeśli zostanie zachowana zgodność sensów obydwu jednostek, możliwe jest wystąpienie przymiotnika *stosowny1* w pozycji otwieranej przez wybrane partykuły, a także operatory meta-predykatywne, np.:

(37) *Myślał o oświadczeniach, ale wciąż czekał na bardziej stosowny moment.*

(38) *Nie był pewien, czy dama zna ten język, ale wydał mu się w tej chwili bardziej stosowny do przeprosin niż angielski.*

Stosowny1 może tworzyć formy stopnia wyższego i najwyższego. Przymiotnik ten stopniuje się zarówno analitycznie, jak i syntetycznie, por.

(39) *Zmienił strój na bardziej stosowny.*

(40) *Trudno o stosowniejszy komentarz.*

(41) *Termin „przekonanie” uważał jednak Hirschi za stosowniejszy od terminu „postawa”, ponieważ był zdania, że przekonania poddają się bezpośredniej obserwacji empirycznej.*

(42) *Radził jej poczekać na stosowniejszy moment.*

Żaden ze słowników współczesnego języka polskiego nie notuje więcej niż jednej jednostki w formie *stosowny*. Tymczasem w NKJP można znaleźć przykłady, w których taka jednostka nie ma cech standardowego przymiotnika. Przyjrzyjmy się poniższym wypowiedziom:

- (43) *Istnieje jedyny sposób: musi pan złożyć stosowny wniosek u naszej sędzi okręgowej.*
- (44) *Wysłałem już do Tempuszowa stosowny list z poleceniami.*
- (45) *Informuje nas o tym stosowny komunikat.*
- (46) *Spadkobiercy wystąpili więc z akcją rewindykacyjną do Sądu Okręgowego i złożyli stosowny pozew.*
- (47) *Narkomanią – pisze tenże „Kurier Warszawski” (1936, nr 23) parę lat później – zajmował się intensywnie także stosowny komitet przy Izbie Lekarskiej.*
- (48) *1 marca złożyłem stosowny wniosek i dostałem od IPN-u zgodę na otwarcie projektu „Działalność antykościelna Wydziału IV Służby Bezpieczeństwa w Krakowie”.*
- (49) *Stosowny dekret w tej sprawie Prezydium Rady Najwyższej ZSRR ogłosiło z datą 12 sierpnia.*
- (50) *Dziennikarz może uzyskać prawo dostępu, pod warunkiem, że przedstawi stosowny projekt badawczy i uzyska rekomendację samodzielnego pracownika naukowego.*
- (51) *16 lipca stosowna komisja Powiatowego Inspektoratu Budowlanego zjawiała się w byłym jastkowickim SKRze, gdzie obecnie mieści się firma „Nowex”.*

Pojawiający się w przytoczonych przykładach ciąg *stosowny* charakteryzuje się odmiennymi cechami składniowymi od prezentowanego wcześniej przymiotnika *stosowny1*. Jest to predykat jednoargumentowy pełniący funkcję określenia w grupie nominalnej. Nie ma możliwości dodania do niego frazy przyimkowej czy zdań typu *żeby*. Predykat *stosowny2* charakteryzuje się też specyficzną łączliwością leksykalną. Na wyrażenia występujące w pozycji otwieranej dla frazy nominalnej nałożone są ograniczenia selekcyjne. Predykat *stosowny2* otwiera prawostronnie pozycję dla rzeczowników będących nazwami instytucji, dokumentów, stanowisk państwowych, itp. (por. Grochowski, 2017).

Przymiotnik *stosowny1*, jako określenie rzeczownika w grupie nominalnej, może występować wobec niego zarówno w antypozycji, jak i w postpozycji. Próba zmiany pozycji ciągu *stosowny2* na pozycję po rzeczowniku budzi uzasadnione wątpliwości, por.

- (52) **Istnieje jedyny sposób: musi pan złożyć wniosek stosowny u naszej sędzi okręgowej.*
- (53) **16 lipca komisja stosowna Powiatowego Inspektoratu Budowlanego zjawiała się w byłym jastkowickim SKRze, gdzie obecnie mieści się firma „Nowex”.*

- (54) **Dziennikarz może uzyskać prawo dostępu, pod warunkiem, że przedstawi projekt stosowny badawczy i uzyska rekomendację samodzielnego pracownika naukowego.*

Jednostki *stosowny2* nie można użyć jako odpowiedzi na pytania typu *jaki? czy który?*, por. np.:

- (55) *Rektor wydał oświadczenie w obronie swojego poprzednika. – Jakie? – *Stosowne⁵.*

Nie ma możliwości zajęcia przez *stosowny2* pozycji orzecznika.

- (56) *Proszę złożyć stosowne pismo w tej sprawie do dyrekcji. / * Proszę złożyć w tej sprawie pismo, które jest stosowne, do dyrekcji.*

Kolejnym argumentem za koniecznością wyodrębnienia jednostki *stosowny2* jest jej arematyczność. *Stosowny2* nie może być zaangażowany w operację kontrastowania eliminacyjnego, a co za tym idzie, nie może być zanegowane w zwykły sposób, jak przymiotniki z przedmiotowego poziomu języka, por.:

- (57) **Proszę złożyć stosowne pismo w tej sprawie do dyrekcji.*
(58) **Przeanalizujmy czasowo, kiedy sprawy zaistniały, a kiedy je ujawniono i nadano im niestosowny bieg.*

Analizowany predykat nie może być uzupełniany przez intensyfikatory, np.

- (59) ** W tym celu należy wypełnić bardzo stosowny formularz.*

W żaden sposób nie podlega również stopniowaniu, por.:

- (60) *Odpowiedź na pozew może zawierać *bardziej stosowne wnioski i zarzuty / *najstosowniejsze wnioski i zarzuty.*

Stosowny2, w przeciwieństwie do *stosowny1*, nie wchodzi na pozycje otwierane przez partykuły modalne i leksemy z nieprzedmiotowego poziomu języka, takie jak operatory metapredykatywne, por. np.:

- (61) **Komisja Gospodarki uchwaliła raczej stosowny dezyderat do Prezesa Rady Ministrów.*
(62) **Proszę złożyć chyba stosowne pismo w tej sprawie do dyrekcji.*

Przedstawione argumenty potwierdzają konieczność odróżnienia przymiotnika *stosowny1* od metaprzymiotnika *stosowny2*.

⁵ Możliwe jest udzielenie takiej odpowiedzi przy założeniu, że mamy do czynienia z jednostką *stosowny1* (– Jakie oświadczenie? – Jedynie stosowne w tej sytuacji (takie, jakiego byśmy oczekiwali w danej sytuacji).

2.2. Jednostki *stosowny1* i *stosowny2* reprezentują dwa poziomy języka: przedmiotowy i metajęzykowy. Wyrażenie *stosownie* większość słowników języka polskiego (SJPD, SJPSz, USJP, SJP, ISJP, WSJP) opisuje jako wyrażenie jednoznaczne i zalicza je do klasy przysłówków. Przysłówkowi *stosownie* przypisywane jest znaczenie ‘tak, jak trzeba w danej sytuacji’. Jest to przysłówek stopniowalny, zarówno syntetycznie, jak i analitycznie, co odróżnia go od bliskiego mu semantycznie przysłówka *odpowiednio*, por.

(63) *Przecież, no niechże pan pomyśli, można uznać, że stosowniej będzie skłamać.*

(64) *Żyjemy w świecie perspektyw i iluzji, w którym stosowniej jest mówić o punktach widzenia niż obiektywnej rzeczywistości.*

(65) *Czasem stosowniej byłoby pomilczeć.*

(66) *Myszę, że powinniśmy się zachowywać bardziej stosownie do naszego wieku.*

Przymiotnik *stosowny1*, choć jest podstawą derywacji formalnej przysłówka *stosownie*, jest wobec niego wtórny semantycznie. To przysłówek jest podstawą motywacji semantycznej, a nie odwrotnie (przymiotnik jest *znaczeniowo* derywowany od przysłówka).

Przysłówek *stosownie* najczęściej pojawia się w związku z czasownikiem lub imiesłowem w układach syntaktycznych *stosownie do*, np. *ubrać się / ubrany stosownie do okoliczności, adaptować / adaptowany stosownie do potrzeb, zachowywać się stosownie do wieku*. Za bliskoznacznik przysłówka *stosownie* słowniki uznają przysłówek *odpowiednio*. Zdaniem Grochowskiego (2017) na ciągu *odpowiednio* fundowane są aż trzy jednostki homonimiczne gramatycznie: *odpowiednio1* – przysłówek (por. *B. nie potrafi się odpowiednio zachować jako gość w obcym domu*), *odpowiednio2* – operator metapredykatywny (por. *Ta część lufy musi być odpowiednio gruba, ażeby nie uległa deformacji w czasie wybuchu naboju*) i *odpowiednio3* – operator metatekstowy (por. *Okres wypowiedzenia umowy o pracę obejmujący tydzień lub miesiąc kończy się odpowiednio w sobotę lub w ostatnim dniu miesiąca*). Operatorowi metapredykatywnemu *odpowiednio2* Grochowski skłonny jest przypisać znaczenie ‘dostateczny’, a operator metatekstowy *odpowiednio3* uznaje za wykładnik analogii, który „komunikuje tożsamość następstwa tego, co jest aktualnie powiedziane, z następstwem tego, co zostało wcześniej powiedziane” (Grochowski, 2017, s. 10). Autor proponuje następującą reprezentację semantyczną *odpowiednio3*: ‘poszczególne części tego, co jest aktualnie powiedziane, następujące po sobie w określonej kolejności, odnoszą się do poszczególnych części tego, co zostało wcześniej powiedziane, w tej samej kolejności, w jakiej poszczególne części zostały wcześniej wymienione’ (tamże, s. 11).

Zasadne wydaje się pytanie, czy – analogicznie do wyrażenia *odpowiednio* – można wyróżnić trzy jednostki o kształcie *stosownie*. Próba substytucji ciągu *odpowiednio*, uznanego przez Grochowskiego za operator metapredykatywny, przez wyrażenie

stosownie prowadzi do powstania zdań, które mogą budzić wątpliwości, ale nie można ich bezwzględnie odrzucić. Zdaniem Grochowskiego *odpowiednio* użyte w sąsiedztwie przymiotnika lub przysłówka powinno być interpretowane jako wspomniany operator gradacji. W NKJP zdań, w których wyrażenie *stosownie* jest użyte w opisany sposób, znajdujemy naprawdę niewiele. Na uwagę zasługuje jednak poniższe użycie:

(67) *Oscypek był jędrny, stosownie wilgotny i stosownie suchy, z ostrym posmakiem owczego mleka.*

Wydaje się, że właśnie w tego typu kontekstach *stosownie* mogłoby być interpretowane jako operator gradacji o znaczeniu ‘to, o czym mowa, ma daną cechę w takim stopniu, że mówiący sądzi, że w większym stopniu jej mieć nie powinno lub nie musi’ (WSJP PAN). Hipoteza ta wymaga jednak potwierdzenia poprzez dogłębne zbadanie odpowiedniego materiału językowego.

Stosownie, bezdyskusyjnie, nie może natomiast wystąpić w funkcji komentarza wyliczenia. Próba zastąpienia operatora metatekstowego *odpowiednio* ciągiem *stosownie* prowadzi do powstania zdań nieakceptowalnych, por.:

(68) *Wnioskodawca proponuje, aby określenia zasad oznaczania i obrotu paliwem rolniczym dokonywali, odpowiednio / *stosownie, minister finansów i minister gospodarki.*

(69) *Jan, Piotr i Paweł zarabiają – odpowiednio / *stosownie – 800, 1000 i 1500zł miesięcznie.*

Tego typu użycie nie sposób znaleźć też w NKJP czy w słownikach języka polskiego

3. W artykule starałam się udowodnić, że ciągi o kształcie *stosowny* i *stosownie* reprezentują jednostki z przedmiotowego i metatekstowego poziomu języka. Możemy wyróżnić zatem przymiotnik *stosowny* i przysłówek *stosownie*, a także operatory metapredykatywne *stosowny* i *stosownie*. *Stosownie* nie może natomiast pełnić funkcji operatora wyliczenia. Nie znajdujemy poświadczeń tekstowych, w których *stosownie* mogłoby funkcjonować wymiennie z wykładnikiem analogii o postaci *odpowiednio*. Wyróżnione operatory metapredykatywne są jednostkami języka urzędowego, pojawiającymi się w szczególności w języku różnorodnych aktów prawnych.

Przedstawione obserwacje są jedynie wstępem do dogłębnej analizy porównawczej jednostek *odpowiedni*, *odpowiednio*, *właściwy*, *właściwie*, *stosowny*, *stosownie*, tworzących swoisty mikrosystem semantyczny. Dalsze badania w tym zakresie wydają się jak najbardziej zasadne.

Bibliografia

- Bogusławski, A. (1976). O zasadach rejestracji jednostek języka, *Poradnik Językowy*, 8, 356–364.
- Danielewiczowa, M. (2007). Przymiotniki nieprzymiotniki. O pewnym niezwykłym typie wyrażen w języku polskim. *Зборник Матимце српске за славистику*, 71–72.
- Danielewiczowa, M. (2009). *Ewentualnie* jako semantyczny równoważnik pewnego warunku, ewentualnie pewnej alternatywy. *Linguistica Copernicana*, 1(1), 77–92.
- Danielewiczowa, M. (2012a). *W głąb specjalizacji znaczeń. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne*. Warszawa: Bel Studio.
- Danielewiczowa, M. (2012b). Nazywając rzeczy po imieniu: o znaczeniu wyrażen *zwyczajnie / najzwyczajniej*. W: H. Burkhardt, R. Hammel i M. Łaziński (red.), *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko* (s. 25–36). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Grochowski, M. (1980). *Pojęcie celu. Studia semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grochowski, M. (1986). O metapredykatywnej funkcji niektórych wyrażen partykułowo-przysłówkowych w strukturze tekstu. W: T. Dobrzyńska (red.), *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grochowski, M. (2003). O znaczeniach przymiotników metatekstowych *następny, kolejny*. W: M. Gębka-Wolak, I. Kaproń-Charzyńska i M. Urban (red.), *Studia z gramatyki i leksykologii języka polskiego. Prace dedykowane Profesor Marii Szupryczyńskiej* (s. 196–205). Toruń: UMK.
- Grochowski, M. (2007). Partykuły, parenteza a wyrażenia metatekstowe. *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, 83–93.
- Grochowski, M. (2008). O hierarchii kryteriów w opisie przysłówek formalnie odprzymiotnikowych. W: M. Sarnowski i W. Wysoczański (red.), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 6. Opis, konfrontacja, przekład* (s. 121–128). Wrocław: Wydawnictwo UWr.
- Grochowski, M. (2012). Operatory metapredykatywne a operatory metatekstowe. Partykuły w strukturze wypowiedzenia. W: S. Gajda (red.), *Polonistyka wobec wyzwań współczesności. V Kongres Polonistyki Zagranicznej*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Grochowski, M. (2017). Leksykalne wykładniki pojęcia odpowiedniości w języku polskim. *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, 86(2–3), 265–278.
- Grochowski, M. (2018). O odniesieniu i znaczeniu homonimów o postaci *autentyczny*. W: J. Chojak i Z. Zaron (red.), *Ku rzeczom niebiałym. Księga jubileuszowa na 90-lecie prof. Jadwigi Puzyniny* (s. 137–146). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Grochowski, M. (w druku). The Polish pronoun *niektóre / niektórzy* as a partitive quantification operator.
- Jędrzejko, E. (1987). *Semantyka i składnia polskich czasowników deontycznych*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Maryn, D. (2009). O znaczeniach przedmiotowych i metatekstowych przymiotników *zwykły i zwyczajny*. W: B. Milewska i S. Rzedziecka (red.), *W świecie słów i znaczeń*, t. 3: Z zagadnień leksykalno-semantycznych (s. 393–300). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Maryn-Stachurska, D. (2010). O znaczeniu przedmiotowym i metatekstowym jednostek *regularny i regularnie*. *Linguistica Copernicana*, 1(3), 179–191.
- Maryn-Stachurska, D. (2011). O cechach składniowych i semantycznych jednostek *typowy i typowo*. *Prace Filologiczne*, 60.
- Maryn-Stachurska, D. (2019). O znaczeniu przedmiotowym i metatekstowym jednostek *normalny i normalnie*. *Polonica*, 39, 179–191.
- Maryn-Stachurska, D. (2020). Kilka słów o przymiotniku *właściwy*. W: J. Ginter, A. Pstyga i L. Warda-Radys (red.), *Polszczyzna wczoraj i dziś* (s. 225–240). Gdańsk: Wydawnictwo UG.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego. www.nkjp.pl.
- PSWP – Zgółkowa, H. (red.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- SJPD – Doroszewski, W. (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PAN.

- SJPDun – Dunaj, B. (red.). (1996). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga.
- SJPSz – Szymczak, M. (red.). (1978–1981). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- USJP – Dubisz, S. (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Wajszczuk, J. (2005). *O metatekście*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wajszczuk, J. (2010). Functional class (so called „part of speech”) assignment as a kind of meaning-bound word syntactic information. *Cognitive Studies / Études Cognitives*, 10, 15–33.
- Wierzbicka, A. (1969). *Dociekania semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- WSJP PAN – Żmigrodzki P. (red.). (2007–). *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. [online]
- Wołk, M. (2018). ‘Dziwność’ a problemy oceny (na przykładzie przymiotnika *dziwny*), *Lingvaria*, 13(25), 91–99.

STRESZCZENIE

Słowa kluczowe: język polski semantyka, składnia, przymiotnik, przysłówki, metatekst, stosowność

Artykuł zawiera szczegółową analizę syntaktyczno-semantyczną słów *stosowny*, *stosownie* w języku polskim. Autorka stawia hipotezę, że analogicznie do jednostek *odpowiedni / odpowiednio* można wyróżnić homonimiczne jednostki leksykalne o kształcie przymiotnika i przysłówka reprezentujące różne poziomy języka (należące do jego poziomu przedmiotowego i poziomu meta). Jednostki leksykalne o kształcie *stosowny* i *stosownie* reprezentują odpowiednio przymiotnik i przysłówki, a także operator metapredykatywny *stosowny* i operator metapredykatywny *stosownie*. *Stosownie* nie może natomiast pełnić funkcji operatora wyliczenia, którą pełni ciąg *odpowiednio*.

SUMMARY

„Is it *stosowne* (appropriate)?” About the syntactic and semantic features of the units *stosowny* (appropriate) and *stosownie* (appropriately)

Keywords: the Polish language semantics, syntax, adjective, adverb, metatext, appropriateness

The article presents a detailed syntactic and semantic analysis of the words *stosowny* [appropriate], *stosownie* [appropriately] in the Polish language. The author sets a hypothesis that by analogy with the units *odpowiedni / odpowiednio* one can distinguish homonymous lexical units in the shape of an adjective and an adverb representing different levels of the language (belonging to its subject level and meta level). The lexical units having the shape of *stosowny* and *stosownie* represent the adjective and the adverb, respectively, as well as the meta predicative operator *stosowny* and meta predicative operator *stosownie*. Accordingly, *stosownie* cannot perform the function of an enumeration operator, which is performed in turn by the sequence *odpowiednio*.